

СРБИ НА ПРОСТОРУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ОД XV ДО XX ВЕКА

зборник радова

уредник Дејан Микавица

Нови Сад, 2020.

СРБИ НА ПРОСТОРУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ ОД XV ДО XX ВЕКА

зборник радова

Нови Сад, 2020.

Зборник је настао као резултат краткорочног пројекта од посебног интереса за одрживи развој АП Војводине под називом: *Срби у Босни и Херцеговини од 1463. до 1918.*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

За издавача
Проф. др Ивана Живанчевић Секеруш

Главни и одговорни уредник
проф. др Дејан Микавица

Рецензенти
академик Никола Б. Поповић
проф. др Радош Љушић
проф. др Золтан Ђере
проф. др Милош Јагодић
проф. др Божо Милошевић

Лектура
др Драгана Тодоресков

Техничка припрема и дизајн корица
Игор Лекић

ISBN
978-86-6065-610-2

Нови Сад, 2020.

Забрањено прештампавање и фотокопирање. Сва права задржава Издавач и аутор. Садржај и ставови изнети у овом делу јесу ставови аутора и не одражавају нужно ставове Издавача, стога Издавач не може сносити никакву одговорност према њима.

САДРЖАЈ

Дарко Танасковић , ИСЛАМ КАО ИЗАЗОВ И СУДБИНА	11
Аранђел Смиљанић , ПРЕПИСКА ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА У БОСНИ КАО ДИО СРПСКОГ КУЛТУРНОГ НАСЉЕЂА.....	21
Синиша Мишић , НАЗИВИ И ЖУПЕ ХУМСКЕ ЗЕМЉЕ У СРЕДЊЕМ ВЕКУ: НАЗИВИ ХУМСКЕ ЗЕМЉЕ	53
Радивој Радић , СИТНИ ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ СРЕДЊОВЕКОВНЕ БОСНЕ.....	77
Ђорђе Ђекић , Милош Ђорђевић , ДА ЛИ ЈЕ БИЛО КОЛЕГАНЦИЈЕ У БОСНИ?	93
Борис Бабић , ПЕРЦЕПЦИЈА ВИЗАНТИЈСКИХ И ПОСТВИЗАНТИЈСКИХ ИЗВОРА О ВЈЕРНИЦИМА У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ БОСНИ	107
Марија Коцић , ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ У ОБЛАСТИ ТРЕБИЊА СРЕДИНОМ 17. ВЕКА	117
Владан Гавриловић , МИГРАЦИОНИ ПРОЦЕСИ СРПСКОГ НАРОДА ИЗ БОСНЕ У ВРЕМЕ ВЕЛИКОГ БЕЧКОГ РАТА	143
Боро Бронза , ПОЛИТИКА АУСТРИЈЕ ПРЕМА СРБИМА ИЗ СЈЕВЕРОЗАПАДНЕ БОСНЕ КРАЈЕМ 18. ВИЈЕКА.....	157
Ненад Нинковић , ПОДАЦИ О БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ВРЕМЕ ДУБИЧКЕ КРАЈИНЕ.....	181
Данко Леовац , РУСКА АРХИВСКА ГРАЂА И ИСТОРИЈА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У 19. ВЕКУ СА ОСВРТОМ НА НАЈНОВИЈА РУСКА ИСТРАЖИВАЊА.....	207
Драган Симеуновић , БОЈ КАПЕТАНА ХУСЕИНА ГРАДАШЧЕВИЋА НА КОСОВУ 1831. ПРОТИВ ТУРАКА У ЦИЉУ ОСАМОСТАЉЕЊА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	221

Горан Васин , БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА ПО ПОДАЦИМА ИЗ АУСТРИЈСКИХ ИЗВЕШТАЈА 1834-1836. ГОДИНЕ	289
Сузана Рајић , РАДАКОВИЋЕВА МИСИЈА У ВОЈНОЈ ГРАНИЦИ 1868. ГОДИНЕ И ОПЕРАТИВНЕ И ТАКТИЧКЕ ПРОМЕНЕ У ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ ПРЕМА БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	305
Дејан Микавица , ХЕРЦЕГОВАЧИ УСТАНАК И ИСТОЧНО ПИТАЊЕ У СВЕТЛУ ПОЛИТИКЕ СРПСКИХ ЛИБЕРАЛА У АУСТРОУГАРСКОЈ 1875-1878.....	333
Сандра Лукић , КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ КОД СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ПЕРИОДУ АУСТРОУГАРСКЕ УПРАВЕ.....	375
Боривоје Милошевић , ЕПАРХИЈА БАЊАЛУЧКО-БИХАЋКА ОД ОСНИВАЊА ДО ПОЧЕТКА ПРВОГ СВЈЕТСКОГ РАТА	395
Саша Марковић , ПРОЖИМАЊА СТАВОВА О НАЦИОНАЛНОЈ ИДЕЈИ СРБА ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И СРБА ЈУЖНЕ УГАРСКЕ (ВОЈВОДИНЕ) ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА	411
Душко М. Ковачевић , ДИПЛОМАТИЈА ИМПЕРАТОРСКЕ РУСИЈЕ О АНЕКСИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ „ПОЛИТИКА БАЛАНСИРАЊА“ 1908–1909.....	433

др Марија КОЦИЋ

виши научни сарадник
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

УДК 322(497.6)“16“

ВЕРСКЕ ПРИЛИКЕ У ОБЛАСТИ ТРЕБИЊА СРЕДИНОМ 17. ВЕКА¹

Апстракт: Рад представља анализу положаја три конфесионалне групе у области Требиња у периоду обележеним Кандијским ратом (1645–1669) између Венеције и Османског царства. Методолошки приступ захтевао је анализу положаја сваке појединачне верске заједнице с циљем доношења закључка о њиховим међусобним односима. У раду су коришћени извори ватиканске и дубровачке провенијенције на италијанском и старословенском језику и већи број истраживања ове и сродних тема објављених од 19. века до данас.

Кључне речи: Требиње, Ватикан, Османско царство, Василије Јовановић, католици, муслимани.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Јужни део Херцеговине, којем припада и област Требиња, пре Османлија налазио се под влашћу херцега Стјепана Вукчића-Косаче и његових наследника. Назив области Травунија, из времена Константина VII Порфирогенита (913–920),² до османског доба потиснуло је име

---

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту *Модернизација Западног Балкана* (ев. бр. 177009) који се реализује захваљујући финансијској подршци Министарства просвете, науке и технолошког развоја Р. Србије.

² Граница Травуније са Зетом ишла је од которског залеђа до вододелнице изнад извора реке Зете. У османском периоду ова граница је у потпуности очувана и кретала је од Рисна према Црној Гори. Западна граница Травуније према Захумљу почињала је од дубровачке територије, односно Ријеке (Омбле), потом до села Зачуле, преко Попова, затим између Љубиња и Љубомира и даље према Гацку: В. Скарић, *Требиње у 18. вијеку*, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, год. XLV, св. 2 (1933), 39–

Трибиње, односно Требиње, као назив области али са знатно ужим границама. У првом османском попису Херцеговине из 1477. Требиње се јавља као име области,³ да би знатно касније дошло до издвајања истоимене нахије у оквиру херцеговачког санџака. Са аспекта географских услова Јован Цвијић издвојио је две области – Хумина (крај од Стоца, Љубиња до Љубушког) и Рудине, који су виши крај Херцеговине, изнад данашњег Требиња до Гацког и истоимених Рудина у Црној Гори. Област Рудина представља карстну област с малим бројем река и плодних поља, у којој је мали број усева могао да успева, док је велики проблем становништву представљало редовно снабдевање пијаћом водом.⁴ Такви климатски и природни услови приморали су становнике да се одреде за бављење сточарством, кирицијским послом и ратном привредом. Управо су ти крајеви током раномодерне епохе служили као извориште војне снаге, регрутоване најчешће у виду полурегуларних војних јединица, што је дало трајни печат свакодневном животу људи у њој.

Требиње се средином 17. века граничило с територијом Дубровника, а с друге стране, с оним областима Османског царства која су чекала прву повољну прилику да пређу под власт Венеције. Пример такве области представља Макарска, чији су становници по објави Кандијског рата одлучили да пређу под власт Венеције и тиме незванично помере османско-млетачку границу ближе Требињу.⁵ Верска карта требињске области ове епохе одражава средину у којој су једни поред других живели муслимани, православни и католици у

---

40. Овако дефинисана област задржала је значај у црквеном погледу и добрим делом одговара границама католичке Требињско-мрканске бискупије, односно православне Херцеговачке митрополије, која је средином 17. века проширена.

³ Пописани су део џемата Шишмана „припада Требињу“, џемат Мирче „припада Требињу“, што указује да је реч о области која је постојала пре османског освајања, која је име задржала и након тога; А. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1985, 160–

161.

⁴ Ј. Цвијић, *Балканско Полуострво*. Београд: Просвета, 1985, 81–82.

⁵ Видети: N. Z. Vjelovučić, *Ugovor makarsko-primorskih knezova s Mletačkom republikom god. 1646.*, *Starine JAZU XXXII* (1907), 317–322.

свакодневици обележеној не само географским факторима, него и напетостима које је рат изазвао.

Истраживање положаја католика, као и православне цркве и верника у Требињу заокупљало је пажњу историчара деценијама уназад. Томе је у великој мери допринела жеља дела католичког клера да ојача своје позиције у околностима повећаног досељавања православног становништва, које документи Конгрегације за пропаганду вере бележе као „шизматике“.⁶ Постојање те грађе пружило је делу хрватских историчара прилику да на њеним темељима покуша да протумачи однос османске власти према католицима.⁷ Извештаји из Ватикана почињу да привлаче озбиљну пажњу научника, који започињу рад на њиховом објављивању,⁸ док последњи такав покушај представљају збирке грађе

⁶ Папа Гргур XV (1621–1623) основао је 6. јануара 1622. Конгрегацију за пропаганду вере (*Congregatio de propaganda fide*) чији су примарни задаци били спровођење уније међу православним верницима и враћање протестаната у окриље католичке цркве. Конгрегацију су сачињавала 13 кардинала, који су седнице одржавали једном месечно. Детаљније у: М. Јачов, *Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима*, Београд: САНУ, 1986, IX–X.

⁷ Истраживање ове проблематике везано је с аспекта интересовања у Хрватској које се буди крајем 19. века. Поједини аутори ових истраживања и сами су били припадници одређених верских редова, што је постала пракса и у новије време да црквени прелати образовани у смеру историјске науке покушају да интерпретирају дешавања на тим просторима, што делом доприноси и њиховој научној (не)објективности. Од великог броја радова који третирају ову тематику видети: М. V. Batičić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, т. I–III. Zagreb: Tiskom dioničke tiskare, 1887; J. Jelenić, *Izvori za kulturnu povijest bosanskih franjevaca*. Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1913; Isti, *Kultura i bosanski franjevci 1*. Sarajevo: Svjetlost, 1990; Isti, *Spomenici kulturnoga rada bosanskih Franjevaca (1437–1878)*, Starine JAZU 36 (1918), 81–162; I. Stražemanac, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene*. Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2010; О проблему унијаћења видети: J. Šimrak, *Vasilije Jovanović-Ostroški prema papama Aleksandru VII i Klimentu X*, Nova Revija X, св. 3–4 (1931); О положају католика у требињској области: М. Krešić, *Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije prema popisu nadbiskupa Marka Andrijaševića iz 1733. godine*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 48 (2006), 439–452; A. Nikić, *Franjevci u Hercegovini u doba fra Matije Divkovića (1563–1631)*. Mostar: Zavičajna knjižnica, 1985.

⁸ E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium, 1892; K. Draganović, *Izvjешće*

коју је приредио Марко Јачов.⁹ Збирке грађе које је објавио Јачов од значаја су за истраживање положаја католика на Балкану, као и прилика у православној заједници. Српски историчари у 19. и почетком 20. века били су заокупљени односом митрополита Василија Јовановића (1639–1671) према католичкој цркви, односно његовој спремности за прихватање уније.¹⁰ Однос османских власти према обема црквама (католичкој и православној) у појединим радовима интерпретиран је сходно османским документима којим су потврђивана или одузимана извесна црквена права, а на које су се заинтересоване стране у споровима несебично позивале. Несумњиво најзначајнију збирку грађе на старословенском језику која третира положај српске православне цркве и верника, *Старе српски записе и натписе*, објавио је Љубомир Стојановић у периоду од 1902. до 1926. године, а она обухвата укупно шест томова.¹¹

---

apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624., Starine JAZU, 39 (1938), 1–48; F. Rački, *Izveštaj barskoga nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanaskoj i staroj Srbiji*, Starine JAZU, 20 (1888), 50–156; S. Zlatović, *Izveštaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja*, Starine JAZU 23 (1890), 1–38; S. Bajraktarević, *Turski dokumenti u splitskom Arheološkom muzeju i u franjevačkom samostanu na Visovcu*, Starine JAZU, 44 (1952), 25–62.

⁹ M. Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia (1645–1669)*, vol. I–II. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1992; Isti, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre: Candia (1645–1669) Vienna e Morea (1686–1699)*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1998.

¹⁰ Видети: И. Руварац, *О хумским епископима и херцеговачким митрополитима до године 1766*. Мостар: Пахер и Кисић 1901 (сепарат); Н. Милаш, *Свети Василије Острошки*, Дубровник: Српска дубровачка штампарија, 1913; Ђ. Слијепчевић, *Исти, Хумско-херцеговачка епархија и епископи и митрополити од 1219. до краја XIX века*, Богословље 15, св. 1 (1940), 28–43; *Исти, Хумско-херцеговачка епархија и епископи и митрополити од 1219. до краја XIX века*, Богословље 14, св. 3–4 (1939), 239–294; У овом раду Ђ. Слијепчевића наведена је додатна библиографија о положају хумске (херцеговачке) епископије.

¹¹ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, књ. I–VI. Београд – Сремски Карловци: 1902–1926. Поједини документи који се односе на манастир Успења Превете Богородице и на Требиње из збирке *Стари српски записи и натписи*, као и из других извора, углавном дубровачких и ватиканских, недавно су прештампани у: Г. Ж. Комар, *Манастир Требиње (Тврдош). Преглед помена кроз вијекове*. Требиње – Херцег Нови: Друштво за архиве и повједницу херцеговску, 2018.

Тензије међу припадницима три конфесије постојале су и пре Кандијског рата. Млетачка власт радила је на придобијању султанових поданика, не задирући у њихов верски сентимент. Специфичне прилике које су владале у области Требиња средином 17. века репрезентује појава „злића“,¹² који се јављају као виши слој муслиманског локалног друштва с центром власти у Херцег Новом и с имањима у Требињу. Из тог разлога стекло је на значају истраживање односа Дубровника с Портом, али и са суседним Требињем. Њима се раније бавио Радован Самарџић,¹³ а у последње време хрватска историчарка Весна Миовић.¹⁴

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И ВЕРНИЦИ

Православни становници Требиња потпадали су под јурисдикцију херцеговачко-захумске митрополије.¹⁵ У културном погледу Требиње је припадало широј области која се простирала до Вишеграда и Милешеве „у

¹² На њихово деловање указали су поједини историчари, али овај проблем није у довољној мери исцрпљен. Видети: В. Нрабак, „*Zlići iz Herceg-Novog i zulumčarenje na uštrb dubrovačke trgovine, 1660–1667*“, Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности 12 (1980), 81–118; М. Коцић, *Алага Шабановић и Омер-ага Бегзодић као представници прве генерације новских „злића“*. Бока. Зборник радова из науке, културе и умјетности 33 (2013), 151–168.

¹³ Р. Самарџић, *Велики век Дубровника*. Београд: Издавачко предузеће Просвета, 1962; Isti, *Odnosi Bosne i Dubrovnika od 1656. do 1662, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, 8 (1956), 87–173.

¹⁴ V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka: s analitičkim inventarom bujuruldija (1643–1807) serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik – Istorijski arhiv Sarajevo – Kantonalni arhiv Travnik, 2008; Ista, *Emin na pločama kao predstavnik Osmanlija*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU* 37 (1999), 205–215; Ista, *Na razmeđu. Odnosi na dubrovačko-osmanskoj granici 1667–1806*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 1997; Ista, *Osmanske vlasti u Stocu i Dubrovačka Republika*, у: *Humski zbornik* 4, Stolac u povijesti i kulturi Hrvata, Zagreb–Stolac: Moderna vremena, Općina Stolac, 1999, 153–169.

¹⁵ Некада јединствена, највероватније почетком 17. века подељена је у две засебне епархије – једна са седиштем у Петровом манастиру на Лиму, а друга са седиштем у манастиру Требињу (Тврдошу); Р. Грујић, Херцеговачко-захумска епархија. *Народна Енциклопедија СХС*, књ. IV, Загреб: Библиографски завод, 1929, 792.

којој је, надамак веома старих, управо у турско доба саграђен знатан број нових манастира, скромних по размерама и, понекад, по уметничкој вредности животописа, али значајних у улози српског православља¹⁶. Најзначајнији центар верског живота православних био је манастир Успења пресвете Богородице „подигнут изнад Требишњице, на њеној десној страни, на подножју шумовитог Кличања“¹⁷. Последња археолошка ископавања доказала су да је на том месту постојала мала хришћанска црква, чију је појаву археолог Ђорђе Јанковић датирао у IV век.¹⁸ Владимир Ђоровић забележио је: „У Требињу самом спомиње се у старијим споменицима само храм св. Стефана. За развалине тог манастира католици наводе да је то био манастир св. Михајла, а православци да је био Богородичин“¹⁹. Као његови ктитори у запису од 31. марта 1509. помињу се кир Висарион и кир Јован. Оба су заузимала у исто време столицу херцеговачке митрополије за шта је Ђоровић сматрао да није представљало новину, док се у овом конкретном случају за Јована наводи да је наследник престола Св. Саве.²⁰ Током раномодерног периода овај манастир искључиво се помиње као Требиње. Тврдош је његово новије име, настало за време борбе око манастира пре него што ће он опустети, или у каснијем периоду.²¹

Манастир Требиње је током времена успео да увећа своју имовину. Према попису из 1615,²² поседовао је неколико њива за које су

---

¹⁶ Р. Самарџић, *Српска црква у XVI и XVII веку. У: Историја српског народа*, књ. III, св. 2. Београд: Српска књижевна задруга, 1993, 7–102, 31.

¹⁷ В. Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, год. XXIII, св. 4 (1911), 505.

¹⁸ Црква је у наредном веку порушена, да би била обновљена у VI веку. Ново рушење доживела је у првој половини XV века, што се везује за период османског продора у те крајеве; Ђ. Јанковић, *Манастир Тврдош*, Требиње: Манастир Тврдош, 2010, 26 и даље.

¹⁹ Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, 505.

²⁰ Исто, 508.

²¹ С. Новаковић, *Требине, Тврдош и Савина. Писам из хранионице манастира Савине с неколиком примедбама*. Starine JAZU, 16 (1884), 99.

²² Он је у расправи *Херцеговачки манастири* објавио као Прилог бр. I попис манастирскихседа према османском катастру из 1615, међутим, у верзији на италијанском језику. Видети: Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, 523.

монаси плаћали порез „земљарину“ од 220 акчи годишње. Значајан извор прихода манастира чинили су поклони, односно добровољне верске донације које су вршили виђенији људи тога доба у виду црквених посуда, књига и другог.²³ Од почетка Кандијског рата чешће су вести о тешком положају манастира. Монах Гаврило јадиковао је 1651. да је манастир запао у беду због вишеструко увећаних пореза. Управо тих година митрополит Василије Јовановић купио је неколико земљишних парцела и успео да обнови манастир Острог. Чињеница да је у то време у манастиру боравило 30 монаха не иде у прилог тврдњи о његовом сиромашењу.²⁴

Последица напада османске војске на Котор 1657. било је подизање херцеговачких племена. Са збора херцеговачких првака одржаног новембра те године, упућена је представка генералном провидуру за Далмацију у Задру. Први њен потписник био је Василије Јовановић. У случају да млетачка војска нападне Херцег Нови били су спемни да освоје Требиње, Корјенић и Билећу. Иако тек у повоју, ова одлука православних становника јужне Херцеговине утицала је на Порту, која је захтевала да се муслимани морају измирити с хришћанима.²⁵

Као последица рата с османске на млетачку територију преселио се (1660) значајан број православних породица које су до тада признавале црквену јурисдикцију митрополита Василија Јовановића. С друге стране, анализирајући јачање хајдучког покрета након 1660, Радован Самарџић навео је да „у току рата између Порте и Млетака број хајдука је толико порастао да су у Херцеговини опустела села у којима су они рођени“.²⁶ Супротно томе, извештаји католичких прелата указују да је дошло до промене верске структуре становника тих крајева. То је наговештено у писму требињско-мрканског бискупа Сципиона де Мартиниса, у коме наводи да се у границама његове бискупије и њеној

²³ Исто, 509–510.

²⁴ Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, 511.

²⁵ Г. Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека*. Београд: Историјски институт 1970, 253–254.

²⁶ Самарџић, *Велики век Дубровника*, 223.

непосредној близини налази (1665) велики број Срба „које сматрам шизматичима, јер зависе од патријарха у Константинопољу“.²⁷

Након што је Кандијски рат приведен крају, манастир Требиње остао је изложен нападима локалних османских првака, који су настојали да тиме дођу до додатних прихода. У документу из 1675. наведено је да је Шех-ефендија из Херцег Новог оптеретио монахе манастира Требиња великим дажбинама. Шех-ефендија изговор је пронашао у чињеници да је управо он неколико година штитио „од паша и од друзијех и од зличинаца калуђере од манастира требињскога“, због чега је тражио да му исплате захиру.²⁸

Поред манастира Требиња, несумњиво најзначајнијег чиниоца у верском и културном животу православног становништва тог краја и шире, цркве су постојале у селима Дражиндол (2 цркве), Гомиљан, Гола Главица, Волујац, Сливница, Главска и Чичево.²⁹ Значајна православна богомоља била је црква Св. Петра и Павла у селу Чичеву. Стеван Делић навео је да се ради о цркви која се помиње у Летопису попа Дукљанина као *Sancti Petri di Campo*. По тврдњи епископа Никодима Ружичића ову цркву саградио је 1082. требињски кнез Радослав.³⁰ С дугим

---

²⁷ „... e dentro i confini dela mia diocese, e ne paesi convicini vi sono molti Rasciani da me stimati scismatici, perchè dipendono dal Patriarcha di Constantinopoli...“; Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 563; Равно у Херцеговини, 9. октобар 1665.

²⁸ Г. Ж. Комар, *Ђирилична документа дубровачког архива. Прилози историји свакодневног живота на тремеђи Дубровника, Требиња и Новог, 1395–1795*, Херцег-Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцегновску Херцег Нови, 2012, 120; Нови, 5. октобар 1675.

²⁹ F. Hafizović, *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina, oslobođenih od Mletačke Republike 1701. godine. BOA TTD 861 (Prijevod katastarskog deftera)*. Zagreb–Sarajevo: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Orijentalni institut u Sarajevu, 2016, 333–360.

³⁰ За ову цркву везана је и традиција да је отац великог жупана Немање, Деса, покопан у њој; С. Р. Делић, *Петров манастир код Требиња*, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, год. XXIV, св. 1 (1912), 280. Постоји могућност да је манастир подигнут на месту на коме је одраније постојала хришћанска богомоља. Тако је приликом археолошких ископавања на овом локалитету спроведених 1906. пронађен новац византијског цара Никифора Фоке (936–969); Исто, 280.

континуитетом у постојању црква у Чичеву одиграла је значајну улогу у опстанку православног народа док је Конгрегација за пропаганду вере налагала његов прелазак на унију.

Требиње је 1701. пописано као нахија са 41 села. Највећи број тих сеоских насеља представљали су мале засеоке. Требињска нахија граничила се с нахијама Попово, Љубомир и Зубци. У нахији је пописано 8 цркава, без назнаке да ли се радило о католичким или православним богомољама, док је као посебна ставка у дефтеру (као „тврђава Тврдош“) убележен манастир Требиње у рушевном стању.³¹ Чињеница да су све цркве пописане 1701. у исправном стању отвара друго питање. У овој области вођене су до 1694. интензивне борбе које су предводили хајдуци интегрисани у војни систем Венеције.³² Након освајања млетачке власти предузеле су мере да 1695. изврше расподелу освојене територије. Како је Храбак приметио „у Требињу, гдје су борбе биле дуготрајније и са већим разарањима, нарочито када је реч о зградама“.³³ Због свега наведеног могуће је да су цркве, уколико су и биле ратним разарањима погођене, поправљене (евентуално саграђене нове) након 1695. године.

КОЛЕБАЊА УНУТАР ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ: ПРЕГОВОРИ О УНИЈИ

Питање преласка монаха манастира Требиња под митрополитом Василијем Јовановићем на унију имало је дужу предисторију. Управо су у манастиру Успења пресвете Богородице крајем 16. века у време владике Висариона вођени преговори о устанку хришћана против Турака у савезу са западним државама и под протекторатом папе. Владика Висарион, шест главара и војвода Требиња потписали су 24. фебруара 1596. писмо којим су једногласно стали уз Аустрију.³⁴ Након изневерених нада по завршетку Дугог рата (1593–1606) код једног дела православних

³¹ Hafizović, *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina*, 333–360.

³² Детаљније о томе у: М. Коцић, *Венеција и хајдуци у доба Морејског рата (1684–1699)*. Београд: Hesperiaedu, 2013. Током борбе страдао је и сам манастир Успења пресвете Богородице, док су се његови монаси преселили у манастир Савину, у околини Херцег Новог.

³³ В. Храбак, *Zemljišne parcele feudalaca i muslimanskih seljaka u Popovu, Zažablju i Trebinju početkom Morejskog rata*, *Tribunia* 7 (1985), 32.

³⁴ Ђоровић, *Херцеговачки манастири*, 509.

свештеника опстала је идеја у могућност ослобађања од османске власти уз ослонац на поједине европске државе и уз подршку Ватикана.³⁵

Средином 17. века долази до значајних колебања унутар српске православне цркве. Патријарх Гаврило I Рајић (1647–1655), који је при крају живота одлучио да се пресели у Русију, уступио је место агресивном и амбициозном Максиму (1655–1674). Разматрајући његов укупан учинак, Јован Радонић навео је да у време патријарха Максима „није било непосредних преговора Рима и Пећи као за време Пајсија и Гаврила“.³⁶ Херцеговачки митрополит заузео је другачији став од оног који је обележио деловање Пећке патријаршије.³⁷ Радонић је по питању тумачења намера Василија Јовановића био релативно умерен. Избегавајући да се одреди поводом преласка самог митрополита на католичку веру, оценио је да је Василије на обраћање папи био наведен утицајем калуђера манастира Мораче, док је сам чин правдао чињеницом да је био „гоњен материјалном бедом и невољом“.³⁸

---

³⁵ Детаљније о томе видети: Ј. Н. Томић, *Пећки патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском полуострву 1592–1614: историјска студија*. Земун: Задружна штампарија Живковића и Стојчића, 1903; Исти, *Пећки патријарха Јован*, *Летопис Матице српске*, 220, св. 4 (1903), 93–96; Ј. Радонић, *Рад на унији Црногорског приморја у првој половини XVII века*, *Историски записи*, књ. X, св. 2 (1954), 305–309. Значајна грађа која документује ове покрете објављена у: Ј. Н. Томић, *Грађа за историју покрета на Балкану против Турака крајем XVI и почетком XVII века по италијанским архивима*, Београд: Српска краљевска академија – Народна штампарија, 1933; Видети и: Р. Драгичевић, *Митрополит Мардарије није – Македонац, а штампар Пахомије није – екавац*, *Историски записи* књ. XI, св. 1–2 (1955), 243–252, посебно видети стр. 248; Д. П. Берић, *Да ли је одржан сабор у Морачи 1648. године*, *Историски записи*, књ. XV, св. 2, (1959) 563–571.

³⁶ Ј. Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*. Београд: Српска Академија Наука, 1950, 335.

³⁷ Он се од 1639. помиње као захумски митрополит. Његовој епархији одлуком патријарха Гаврила из 1651. додати су Никшић, Плана, Колашиновић и Морача, чиме је Василије постао митрополит целе Херцеговине; Руварац, *О хумским епископима*, 19.

³⁸ Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, 351. Потпуно опречан став заступа: Милаш, *Свети Василије Острошки*, 1–3 и даље.

У свом писму од 11. октобра 1659. требињски монах Ђентерион се пре свега жали на понашање Турака, који православним свештеницима нису дозвољавали да отварају цркве док не буду платили харач. Тражио је папину дозволу да дође у Рим, изложи невоље којима су монаси били изложени и тражи милостињу.³⁹ У документу на старословенском језику ни на једном месту није наведено да монаси манастира Требиња изражавају жељу да пређу на унију.⁴⁰ Реферат са седнице Конгрегације за пропаганду вере одржане 7. марта 1661. открива да је у Ватикан стигао игуман манастира Требиња,⁴¹ док други докуменат указује да се радило о монаху Кирилу. Последица доласка Кирила у Рим била је да је Конгрегација прихватила као *de facto* стање прелазак манастира и митрополита Василија на унију. С тог становишта формулисана су сва наредна писма којим се она обрађала митрополиту и монасима требињског манастира.⁴²

Конгрегација је наложила монсињору Нерлију да у папино име пише Василију Јовановићу користећи титулу „српски митрополит војводства Светог Саве“.⁴³ Оправдање је могуће наћи у потреби администрације у Ватикану која је за херцеговачког епископа по правилу требало да користи титулу *Archievescovo di Hercegovina*. Границе

³⁹ Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 80-81; Требиње, 11. октобар 1659.

⁴⁰ Видети тумачење Пејића који сматра да су монаси били спремни да пређу на унију; Р. М. Пејић, *Dva biskupa iz reda franjevaca*, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU u Zadru*, XLVII (2005), 232.

⁴¹ У документу је наведено: „L'Abbate de monaci di Tribigni, che abiurato lo Schismta, è venuto con lettere dell'Archiv[escovo] Greco suo Fratello à render obbed[ien]za alla Sede Ap[ostoli]ca, tanto in nome suo, quanto dell'Archivescovo, e del suo monasterio...“; Исто, II, 181–182; Рим, 7. март 1661.

⁴² Писма која је Јачов објавио откривају идентитет требињског монаха који је посетио с пролећа те године Ватикан. На основу препоруке коју је за њега издао кавалијер Болица из Котора, радило се о монаху Кирилу; Исто, II, 213; Рим, 15. јун 1661. Кирило се на повратку почетком јуна разболео у Анкони; Исто, II, 214; Анкона; 5. јун 1661. Уз њега је био и опат Андрија Змајевић. Убрзо је Змајевићу стигла наредба да отпутује у Тиволи, тако да се и Кирило вратио у Рим, одакле се писмом обратио Конгрегацији; Исто, II, 216–217; Рим, 15. јун 1661.

⁴³ Ова нова титула коју је Ватикан предложио наведена је на латинском као: *Archiep[iscop]o Serviano Ducatus S[ancti] Sabae*; Исто, I, 182.

херцеговачке митрополије, са седиштем у манастиру Успења пресвете Богородице, великим делом подударале су се с границама католичке требињско-мрканске бискупије. Наведена практичним разлозима, администрација у Ватикану створила је нови назив за херцеговачког митрополита након што је стекла утисак да је он вољан да прихвати унију.⁴⁴ И поред тих напора појединци у Ватикану нису веровали у могућност уније с херцеговачком митрополијом, јер су и раније били вођени преговори с монасима манастира Мораче, „за које се не зна да ли су сада католици или не“.⁴⁵

Након што је Кирило отпутовао у Рим, османске власти затвориле су двојицу монаха манастира Требиња.⁴⁶ Андрија Змајевић известио је Конгрегацију да су манастири у Србији узнемирени вестима о рушењу манастира Пиве, где су Османлије погубиле 9 монаха због сумње да су пружали хајдуцима уточиште.⁴⁷ То је митрополита Василија навело да за извесно време обустави преписку са Змајевићем. Писмо у којем му је то јавио није сачувано, али је препричана његова садржина у извештају Конгрегацији који је Змајевић поднео 15. јануара 1662. У њему је поменута молба Василија да се састану тек након празника „Св. Ђорђа у априлу“.⁴⁸ Чињеница да је Василије датирао празник Св. Ђорђа у априлу указује да се он и даље користио старим (јулијанским) календаром. Такође, одуговлачење да се састане са Змајевићем, као и молба да му не шаље крстове, као ни другим монасима (највидљивији знак прихватања уније), указују да је Радонић био најприближнији истини у тумачењу деловања митрополита Василија Јовановића. Василије се у време када је писао Змајевићу, налазио у месту удаљеном 4 дана од Котора, страхујући од даљих намера османских власти. Змајевићу је тим поводом јављао да

---

⁴⁴ Исто, II, 183; Рим, 3. април 1661.

⁴⁵ Исто, II, 182.

⁴⁶ Исто, II, 218; Анкона, 9. јун 1661.

⁴⁷ Исто, II, 231–232; Пераст, 7. август 1661.

⁴⁸ Према грегоријанском календару празник св. Ђорђа (Ђурђевдан) празнује се 6. маја и припада групи „фиксних верских празника“, као и Божић. Не мења датум празновања, као на пример Ускрс.

ће му писати након што пролази буду слободни, или кад њихов непријатељ не буде сумњао.⁴⁹

Положај херцеговачких племена нагло је погоршала одлука херцеговачког санџак-бега да с јесени 1662. погуби најугледније херцеговачке народне прваке под оптужбом да су саучествовали у злочинима које су извршили хајдуци у млетачкој служби. Санџак-бег је у Колашину окупио 67 народних првака које је потом на врло округан начин погубио.⁵⁰ Радован Самарџић навео је да је тиме „херцеговачки муселим... бар покушао да уништи најугледнији и политички најсвеснији слој бунтовног народа“.⁵¹ Оштрије иступање османских власти против православних прелата које су отворено сумњичили за сарадњу с хајдучима указује да је Василије, као и остали припадници православног свештенства, морао опрезно да делује, и чак извесно време напусти манастир Требиње, али и сваки контакт с которским и дубровачким црквеним властима.

Писмо требињско-мрканског бискупа Сципиона де Мартиниса доказ је да митрополит Василије, као и монаси Требиња, нису упражњавали унијатске верске обреде, уколико су били решени на њено прихватање. Као прелат, чија се дијацеца великим делом подударала с облашћу јурисдикције митрополита Василија Јовановића, због близине и због протока информација које су колале међу људима повезаних многобројним везама с обе стране границе, де Мартинис је предствљао упућену особу да о томе суди. Он је навео да је био спреман (1664) да помогне монасима манастира Требиња, тек пошто они буду прихватили католичке законе.⁵²

⁴⁹ Јаџов, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 259; Пераст, 15. јануар 1662.

⁵⁰ Станојевић, *Југословенске земље у млетачко-турским ратовима*, 258. Видети: Јаџов, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 338; Пераст, 15. јануар 1663.

⁵¹ Самарџић, *Велики век Дубровника*, 204.

⁵² У овом писму наведено је: „*Dal Vescovo Scismatico mi venne l'avisio per mezo d'un prete volersi abocarre con me, sin'adesso non compare, dico di quello di Tribigni, io faro quanto potrò e per lui, e per quelli Monaci Sismatici se si reducessero alla lege nostra*“;

Последње писмо које је Василије послао у Ватикан однела су двојица монаха Филип и Симеун. У верзији на старословенском језику не постоји ни најмања алузија на прихватање уније, већ је митрополит тражио помоћ за цркву и манастир који се налазио у тешком стању. Кривећи Турке за лош положај, као и то да су се пред њиховим зулумом монаси морали по пећинама скривати, Василије је наговестио лоше услове у које је манастир запао због захтева османских власти за наплатом харача, што је уједно представљао разлог његовог обраћања Клементу X (1670–1676).⁵³ У измењеним околностима које су наступиле с миром потписаним 1669. највише се у могућност реализације уније уздао нови требињско-мркански бискуп Антонио Примовић,⁵⁴ о чему сведоче два његова писма написана 22. и 23. фебруара 1671. Њима је Примовић препоручио долазак двојице монаха у Рим, наглашавајући постојање посебног декрета од пре 10 година, којим је монасима манастира Требиње дата могућност да сваке четврте године долазе у Рим по помоћ. Због рата и хајдучких акција то није могло бити спроведено у дело. Примовић је папи наговестио могућност преласка православних верника на унију, о чему је био обавештен писмом које је добио од митрополита Василија.⁵⁵ Неочекиваном смрћу Василија априла исте године прекинути су преговори о унији. У исто време Ватикан је постао неповерљив према требињским монасима у погледу прихватања уније. Монаси Макарије и Висарион по доласку у Рим добили су новчану помоћ, док су се у Ватикану из Примовићевог писма могли уверити да се ради о обичном претварању.⁵⁶

Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 442; Дубровник, 4. фебруар 1664.

⁵³ Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani tra le due grandi Guerre*, 32–35; Требиње, 3. јануар 1671.

⁵⁴ Код појединих српскох историчара Примојевић. У појединим хрватским радовима Антун Примовић.

⁵⁵ Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani tra le due grandi Guerre*, 40; Омбла, 23. фебруар 1671.

⁵⁶ Рејић, *Dva biskupa iz reda franjevaca*, 232.

КАТОЛИЦИ ТРЕБИЊСКОГ КРАЈА СРЕДИНОМ 17. ВЕКА

По положај требињских католика неповољан одјек имала је одлука становника Макарске и њене околине да пређу под окриље Венеције. Убрзо су из тих крајева организоване хајдучке акције под млетачком командом, од који су посебно трпели Зажабље, Попово и Требиње, али и други делови османске границе. Њиховом пљачкању нису умакли ни католички прелати. Требињско-мркански бискуп, дубровачки фрањевац *Sabin Florianus* (Цвијетковић или Цвитковић), зашао у године, није ниједном посетио своје вернике из страха од Турака и хајдука.⁵⁷

Требињско-мрканска бискупија састојала се (1659) од два интегрална дела: од мрканске подбискупије, са центром на острву Мркану, а остатак је обухватао делове дубровачке територије. На њеној територији постојале су само две католичке цркве. Други део бискупије, за коју се међу историчарима временом усталио назив требињска, налазио се на османској територији. У целој бискупији живео је мали број католика, претежно у насељима ближе Дубровнику. Остатак су чинили муслимани и православни. У њој су постојале две парохије, једна са центром у Требињу (област), а друга с центром у Градцу.⁵⁸ За жупника у жупи Градац именован је 1660. Јован Бартолучић, припадник босанских фрањеваца, који је изабран захваљујући интервенцији угледних Турака. Исти је случај био и с парохом Требиња, где је захваљујући османској подршци за жупника именован дон Марко Божић.⁵⁹ Он је захваљујући познавању медицине успео да стекне наклоност локаних османских првака, које је лечио у својој кући.⁶⁰ Католички извори наводе да је у требињској жупи било неколико католичких кућа у забаченим крајевима које су се издржавале од производње угља. Мисионарска активност

⁵⁷ В. Pandžić, *Trebinjska biskupija u tursko doba*, Studia Vrhbosnensia, II (1988), 97.

⁵⁸ Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 58; Дубровник, 10. септембар 1659.

⁵⁹ Наведен као *Natali* што указује да је његово презиме било Божић.

⁶⁰ Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 119; Дубровник, 22. мај 1660.

потпуно је замрла, јер су мисионари радије боравили у Дубровнику, одакле су с времена на време преузимали канонске визитације.⁶¹

По напуштању Требиња Марко Божић боравио је у селу Орахову (у Попову пољу).⁶² Његова парохија (делови требињске, љубомирске и поповске нахије) бројала је 300 католичких кућа с 1.500 душа. Богослужење је обављано у његовој кући, у којој се налазила капела.⁶³ Бискупска резиденција у Требињу претворена је у рушевине, док је за њену обнову било потеребно 1.000 шкуда.⁶⁴ У жупи повереној Марку Божићу било је 17 села (пре засеока) и 5 црква, врло лоше опремљених за богослужење.⁶⁵ Извештај бискупа Сципиона де Мартиниса наводи да је у обе жупе (Требиње и Градац) живело 3.000 католика у 34 насељених места, чији су највећи део чинили засеоци од свега 2–3 куће.⁶⁶ Због тога су становници његове дијацезе годишње предавали значајну суму новца Венецији, како би били поштеђени напада хајдука. Највећи број хајдука који су нападали овај део османске границе били су православни верници, али су значајан њихов део чинили и католици.⁶⁷ Хајдуци су престали да воде рачуна да ли робе муслимане или хришћане у време када је најважнији извор њихових прихода чинила трговина робљем.⁶⁸ Због њихових упада из градачке парохије одселиле су се 53 католичке породице.⁶⁹ У крајевима ближе Дубровнику верска структура становника није се битно мењала, иако су упади хајдука настављени интензивније него раније. Главни разлог представљало је сигурно уточиште које је пружала његова територија.⁷⁰

---

⁶¹ Исто, II, 119–120.

⁶² Исто II, 413; Дубровник, 11. октобар 1663.

⁶³ Исто, 413.

⁶⁴ Исто, 418.

⁶⁵ Исто, 414.

⁶⁶ Ово такође потврђује османски попис из 1701. године.

⁶⁷ Јаџов, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, II, 418.

⁶⁸ У њиховом упаду извршеном 14. марта 1664. опљачкана је цела градачка парохија; Исто, II, 449–450; Градац, 17. април 1664.

⁶⁹ Исто, II, 449–450; Градац, 17. април 1664.

⁷⁰ Исто, II, 472; Дубровник, 29. август 1664.

Након што се Сципион де Мартинис повукао с положаја бискупа за његовог наследника именован је 1669. Антонио Примовић. Примовићу је испрва као место боравка одређена Омбла (Ријека Дубровачка), где је провео осам година, да би 1679. прешао у Слано. Овде се Примовић није дуго задржао, већ се наредне године преселио у Дубровник, уз обавезу да једном годишње посећује вернике своје бискупије. Његово управљање бискупијом остало је упамћено по оштрој осуди склопљених бракова између католичких девојака и православаца. Посебно је оштро поступао према родитељима тих девојака, ускративши им исповед и причест. Његово понашање и мере које је предузимао утицали су да током Примовићевог бискуповања ниједна католичка кућа није прешла на православље или ислам.⁷¹

У тренутку када је Примовић преузео управу у целој бискупији постојао је само један свештеник, дон Марко Божић, за кога је наведено да је био жупник у Поповом Пољу. Када је наредне године Божић преминуо, у бискупији није остао ниједан жупник. Прва брига Примовића била је да обезбеди свештенички кадар за службу, због чега се обратио фрањевцима у самостану у Сутјеској и другим местима који су му послали свештенике.⁷²

Монаси манастира Требиња настојали су да очувају духовно јединство међу православним верницима током првих година Кандијског рата, до када је добар део католичких свештеника напустио требињски крај. Поједини католички верници обраћали су се православним свештеницима за потребе службе, што је из угла католичког клера тумачено као њихов прелазак на православље.⁷³ Као излаз из овог стања требињско-мркански бискуп донео је одлуку да за новог мисионара именује Висариона, синовца цетињског владике Мардарија.⁷⁴ Као и у случају православних богомоља, и католичке цркве

⁷¹ Pejić, *Dva biskupa iz reda franjevaca*, 228–229.

⁷² Исто, 229.

⁷³ Jačov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani durante la Guerra di Candia*, I, 196; Дубровник, 13. октобар 1648.

⁷⁴ Исто, I, 221; Дубровник, 5. мај 1649. У тексту овог документа Паули на ниједном месту изричито не помиње име свог противкандидата коме је требињско-мркански бискуп поверио његову службу већ само наводи: „...si dia

од почетка 17. века почињу да западају у тешкоће. Тако је у извештају требињско-мрканског бискупа из 1609. наведено да су многе цркве у том крају срушене од неверника и да се не могу лако поправити.⁷⁵

Време патријарха Максима Скопљанца било је доба појачаног притиска православног свештенства на католике у свим верски мешовитим срединама. Са тим је Максим, судећи по *Љетопису сутјешког самостана*, почео 1661. у Босни, када је покушао да опорезе католике у Ливну. Наредне године опорезовани су католици у Бањој Луци.⁷⁶ Оправдање је Максим пронашао у произвољном тумачењу докумената које је добио од Порте, сматрајући да „има право да опорезе и католички клир“.⁷⁷ На Синод сазван по Ускрсу 1663. били су позвани и католички свештеници, јер је патријарх сматрао да и они треба да учествују у расправи у којој се одлучивало о опорезивању католичких верника.⁷⁸ У том уверењу патријарх Максим деловао је до 1665. када је по налогу Порте престао да опетерђује наметима католике.⁷⁹ До новог удара на њих дошло је деценију касније, када је Порта 1674. пећком патријарху издала ферман по коме су католици на територији Пећке патријаршије морали да плаћају порез православним епископима. То је навело Антонија Примовића да отпутује у Рим и пред папом изложи лоше стране те праксе. нашао је подршку у амбасадору Дубровника на Порти Марину Кабужићу, који је прихватио улоге да ради на опозиву спорног фермана. Захваљујући његовим напорима султан је опозвао ферман, док

---

questa missione ad un prete nativo di questo paese nipote per so di Vescovo Schismatico delle contrade dela mia missione...“; Исто, I, 221.

⁷⁵ M. Vego, *Arheološko iskopavanje u Zvali*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, n. s. XIV, Arheologija (1959), 195. Овде се Вего позива на: D. Farlato, *Illyrici Sacri*, vol. I-II. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1751, II, 309–311. Вего наслов овог дела наводи по тада распрострањеној његовој верзији *Illiricum Sacrum*.

⁷⁶ Fr. V. Beniћ, *Ljetopis sutješkog samostana*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1979, 41–42.

⁷⁷ Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље*, 341.

⁷⁸ Исто, 341.

⁷⁹ Исто, 345.

су католички свештеници наставили да мотре да убудуће не дође до издавања сличног документа.⁸⁰

У склопу извршене реорганизације требињско-мрканску бискупију 1685. чиниле су четири парохије (жупе): у Беленићима, Долзану (данашњи Рупни Дол код Равног), у Равном и у Градцу. Према извештају Марка Андријашевића из 1733, цела требињско-мрканска бискупија била је подељена на 4 жупе – Дубраве (којој је припадао Столац), Градац, Требиње и Равно.⁸¹ У територијалном погледу највећи део требињске жупе налазио се на територији османске нахије Зажабље, а мањи део, нахије Попово.⁸² То би у исто време значило да католички жупник требињске жупе није имао јурисдикцију над католицима који су насељавали нахију Требиње у границама у којима је она пописана 1701.⁸³ Сам Андријашевић у побрајању места навео је једино Требиње, док је за саму жупу навео да се налази „у регији Попово“.⁸⁴ Чак се ни жупна црква католичке жупе Требиње није налазила у овој нахији него је у ту сврху до 1735. коришћена црква светог Николе у Рупном Долу.⁸⁵

Извештаји Конгрегације за пропаганду вере тврде да је средином 17. века дошло до пораста броја католика у тој области. Према извештају Антониа Примовића из 1675, на целој територији требињско-мрканске бискупије (која је заузимала знатно већу површину у односу на нахију Требиње) било је 400 католичких кућа с 3.000 људи. Повећање броја католика правдао је чињеницом да су се након склапања мира становници вратили на своја огњишта. Према његовим очекивањима,

⁸⁰ Pejić, *Dva biskupa iz reda franjevaca*, 233.

⁸¹ Krešić, *Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije*, 447–451. Изгледа да се територијална подела бискупије није озбиљније мењана, судећи по извештајима католичких прелата из средине 18. века. St. B. Pandžić, *Anzelmo Katić trebinjsko-mrkanski biskup (1760.–1792.)*, Susreti 7 (2013), 14.

⁸² D. Vidović: *Toponimija sela Trebinja u Popovu*, *Folia Onomastica Croatica*, 26 (2017), 105.

⁸³ Hafizović, *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina*, 333–363.

⁸⁴ Krešić, *Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije*, 445.

⁸⁵ Vidović: *Toponimija sela Trebinja u Popovu*, 105. Село Рупни Дол у дефтеру из 1701. пописано је у нахији Зажабље, док међу његовим грађевинама није наведена црква; Hafizović, *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina*, 265.

уколико се сви пребегли католици буду вратили, њихов број нарастао би на 3.500 људи.⁸⁶ Током Првог морејског рата забележен је идентичан процес, али у израженијем облику. Многи су били привучени могућношћу сарадње с Венецијом, која је до 1694. успела да освоји област Попова и Требиња. Богумил Храбак навео је да „док су се православци држали Млечана, католици, пометени агитацијом аустријских агената... остали су доста неактивни“.⁸⁷ То је у исто време значило да, док је православни елеменат уклопљен у организовану хајдучију⁸⁸ морао да се с породицама пресели на млетачку територију, одакле су вршени упади, католици су остали неактивни и тиме избегли да се замере османским властима. Након разграничења, православци насељени у Требињу и Попову морали су да се повуку у Херцег Нови, Рисан, Пераст, Котор и њихову околину. Током Другог морејског рата (1714–1718) Венеција је напорима домаћег становништва успела да освоји Имотски с околином и на тај начин границу приближи требињској области. Та чињеница, као и активности Конгрегације за пропаганду вере на покрштавању православног становништва, довели су повећања броја католика у требињској области.

Према Марку Андријашевићу, у жупи Требиње, која је обухватала 17 села, није било (1733) ниједне православне ни муслиманске куће, што наводи на сумњу у поузданост његовог извештаја. Као прво место у поменутој жупи наведено је Требиње, које се развијало у правцу будуће османске касабе.⁸⁹ С првим већим вакуфом и војском у тврђави Банвир, из које се град развио, и документованим постојањем исламских верских објеката по селима ове нахије излишно је тврдити да у њој није било

---

⁸⁶ Јаčov, *Le Missioni Cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre*, 352; Рим, 25. април 1675.

⁸⁷ Hrabak, *Zemljišne parcele feudalaca i muslimanskih seljaka u Popovu, Zažablju i Trebinju*, 32.

⁸⁸ Детаљније о томе у: Коцић, *Венеција и хајдуци у доба Морејског рата*.

⁸⁹ Касаба је представљала нижи степен у класификацији градских насеља. Довољно је било да једно насеље поседује махалу насељену муслиманима с џамијом и другим вакуфским објектима да би било проглашено за касабу. Виши степен градског насеља представљао је шехер. Детаљније о тим категоријама у: М. Коцић, *Оријентализација материјалне културе на Балкану. Османски период XV – XIX век*. Београд: Heraedu, 2017, 28–30.

муслимана. За само Требиње Андријашевић је навео да су у њему живеле 32 католичке породице, односно 164 људи.⁹⁰ Или су Андријашевићу недостајали подаци за састављање потпуног извештаја, или је циљано настојао да умањи присутност остале две верске заједнице. У оба случаја његов извештај у покушају стварања увида у присутност сваке верске заједнице на територији нахије Требиње нема озбиљну вредност.

ВЛАДАЈУЋА МАЊИНА: МУСЛИМАНИ

Када је Порта објавила рат Венецији, као главно ратиште где се очекивао његов исход издвојили су се Кандија (Крит) и поморске базе у Егејском и Јонском мору. Ратишту у Далмацији и Боки Которској мало је поклањана пажња. На том занемареном сектору одлука о исходу била је препуштена запуштеном војном систему и локалним првацима, којима је закон давао право да регрутују своју војску, која је постала њихов непосредни извор моћи. Опште прилике у босанском и херцеговачком санџаку, стварање оџаклук-тимара, појачана читлучења и прелазак на нови начин опорезивања имали су последице по дефинисање нових клијентских односа у локалном муслиманском друштву.⁹¹ Већ

⁹⁰ Krešić, *Katolici Trebinjsko-mrkanske biskupije*, 449–450.

⁹¹ Најзначајнији радови о овим питањима припадају Авди Сућески и Хазиму Шабановићу који су користећи османске изворе настојали да објасне низ питања везана за положај Босне и Херцеговине у османском управном и војном систему, посебно апострофирајући питања у вези с његовим кварењем, издвајањем провинцијске елите (ајана), процес чији се корени јављају управо у 17. веку, као и о специфичностима начина опорезивања и дефинисања система опорезивања кроз доживотни закуп (маликану), који су имали дубље последице на дешавања у овим областима, посебно на граници према Венецији. Видети: А. Сућеска, *Ajani – Prilog izučavanju lokalne vlasti u našim zemljama u vrijeme Turaka*. Sarajevo: Naučno društvo SR Bosne i Hercegovine, 1965; Isti, *Mjesto muteselima u lokalnoj upravi do Tanzimata. Prilog izučavanju lokalne uprave u našim zemljama za vrijeme Turaka*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 7 (1959), 111–142; Isti, *Promjene u sistemu izvanrednog oporezivanja u Turskoj u XVII vijeku i pojava nameta „tekalif-i şakka“*, Prilozi za orijentalnu filologiju 10–11 (1960–61), 75–112; Isti, *Specifičnosti državno-pravnog položaja Bosne*, Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu 9 (1961), 269–292. Isti, *Mâlikâna (doživotni zakup državnih dobara u Osmanskoj državi)*, Prilozi za orijentalnu filologiju 36 (1986), 197–230; Isti, *Vilajetski ajani (prilog izučavanju organizacije turske vlasti u našim zemljama)*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XIII (1962), 167–197; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*.

уклопљени у војни систем диздари, јаничари и други припадници аскера у Херцег Новом постали су извор сталне моћи муслиманског становништва ове области. Одбрана требињског краја остала је везана за управну власт у Херцег Новом, што је довело до издвајања и полувојних јединица – пандура.

Живот муслимана у требињској нахији средином 17. века био је условљен потребама изградње одбрамбеног система против млетачких и хајдучких напада, у коме су велики значај стекли пандури. У овој служби истакли су се локални муслимани, мада је међу њима било и хришћана (махом православаца). Бројни су случајеви да су чланови једне куће служили и као пандури и као хајдуци. Бранећи супротне интересе, између пандура и хајдука владала је највећа омраза. Ово је било време успона Омера Галиотовића и његове „дружине Турака Требињскије и сиромаха Сливничана“,⁹² затим, Мехмед-аге Вафировића, док су Омер-ага Бегзацић и Алага Шабановић поседовали у Требињу значајне земљишне комплексе. Крајем рата доживео је и краткотрајни успон Грујица Вуковић из Зубаца, који је каријеру почео као хајдук да би се касније прикључио пандурима.

Дубровчани су, поред хајдука, важили за највеће непријатеље „злића“, који су регрутовани међу новским првацима и угледнијим муслиманима требињског краја. Због тога су од Мусли-паше тражили да нареди рушење њихових кула у Требињу и Љубомиру.⁹³ Куле су муслиманима служиле као једина сигурност. Када је покренуто питање хајдучких напада на два села у Требињској шуми (Орах и Зачулу) Омер Ага-Бегзацић оптужио је 11 дубровачких поданика да су хајдуцима служили као калаузи, који су поробили „наше табије Орах и Зачулу“.⁹⁴

Postanak i upravna podjela. Sarajevo: Svjetlost, 1982; Isti, *Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI stoljeća*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, 11 (1961), 210–219; Isti, *Bosanski divan*, Prilozi za orijentalnu filologiju, 18–19 (1968/1969), 9–45; A. Sućeska, *O nastanku čifluka u našim zemljama*, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine, XVI (1965), 37–57.

⁹² Комар, *Ђурилична документа дубровачког архива*, 73.

⁹³ Исто, 46. О кулама као стамбеним објектима детаљније у: Коцић, *Оријентализација материјалне културе на Балкану*, 272–273.

⁹⁴ Исто, 46–47.

Још једна функција тих кула било је одржавање трговине, која је током рата готово замрла. Када би неки угледни муслиман прешао с пратњом у своју кулу, он се снабдевао намирницама и робом из Дубровника. О томе говори писмо којим је Реџеб-бег „са Требиња“ тражио од Дубровчана да му у село Вољујац пошаљу 1.000 ока соли и 500 ока пиринча.⁹⁵

Осећајући несигурност којој су били изложени животом на граници, локални муслимани користили су и друга средства ради властитог опстанка. Богумил Храбак сматрао је да је 1647. куга из Требиња пренета у Херцег Нови. Када се зараза проширила, кожар Селим Алић из села Топле с двојцом пратиоца пренео је извесну количину коже преко Требишњице у љубињски кадилук да би с робом унео заразу. Убрзо се у крајевима куда је прошао појавила куга. Зараза није јењавала, те се наредне године из Херцег Новог и Требиња куга поново проширила до Неретве, Мостара и Билеће.⁹⁶ Овај пример један је од ретких доказа о употреби куге у војне сврхе. Због инертног става према епидемији који су налагале одредбе шеријата, муслимани нису предузимали никакве мере на заштити од куге, већ су је доживљавали као вид „божије казне“. Схватајући да је њена убојитост прави пут да се неко докаже као газија (борац пао у одбрану Пророкове вере) такви случајеви у исто време откривају и став локалних муслимана према њеној сврсисходности.

У збирци архивске грађе коју је објавио Горан Ж. Комар штампана су и докумената који допуњују оно што је у своје време Богумил Храбак наговестио. Писмо које је и Храбак користио открива да је табак из херцеговског села Топле, Селим Алић, где је куга увелико морила, с двојцом пратиоца опремљен одређеном робом коју је требало да пребаце у Требиње, потом преко реке Требишњице у нахију Љубиње, где се налазио млин. У том млину „чинили су неке мађије и чвари ноћно“.⁹⁷ На повратку истим поводом посетили су и дубровачко село Водоваћу, у коме су били подигнути млинови дубровачких поданика. Већ у то време у

⁹⁵ Исто, 118.

⁹⁶ Б. Храбак, *Кужне редње у Босни и Херцеговини 1463–1800*, Историјски зборник, 2, св. 2 (1981), 5–41, 18.

⁹⁷ Комар, *Тирилична документа дубровачког архива*, 410; Нови, 15. новембар 1647.

Требињу је било заражених од куге. Хасан-Њехаја Паржинић је крајем 1647. стигао из Требиња у Херцег Нови заражен кугом.⁹⁸ Међутим, ова чињеница не умањује активност поменутих муслимана из Топле на намерном ширењу куге, у чему су користили проточне воде, које су и означене као места где су изводили магијске ритуале. Куга је била присутна и током 1648, док дубровачки извори откривају да су се на знаке њеног јењавања поново покренули муслимани из околине Херцег Новог на тровању река. Овог пута коришћене су мање бродице којим је заражена вуна транспортована на непријатељску територију.⁹⁹

Насељавање муслимана у Требињу и околини почело је крајем 17. века „када су Турци пред навалом Млечана, коначно напустили Херцег Нови и друга мјеста у црногорском приморју“. Тада је уједно почело заснивање у већем броју вакуфа на подручју Требиња.¹⁰⁰ То потврђује и попис извршен 1701. У то време једино је у селу Појлаз, за који Фазилета Хафизовић претпоставља да се налазило на месту данашњег града Требиња, постојала џамија, тада у рушевном стању. Ова џамија чинила је део вакуфа покојног Мустафа-аге у чијој се близини налазио хан, док је село бранило 5 кула, од којих су 4 биле у лошем стању. Од значаја је чињеница да су у наведеном селу живели искључиво муслимани (4 породице).¹⁰¹

Од укупно 41 села у требињској нахији, у 26 села поред хришћана живели су и муслимани. У целој нахији пописано је 136 хришћанских (православних и католичких) и 65 муслиманских породица.¹⁰² Муслимани су живели у селима ређе у статусу раје, док је највећи њихов број уписан као „стари поседници“, а значајан број живео је у кулама. Хришћански султанови поданици, сразмерно њиховом уделу у укупној

---

⁹⁸ Исто, 411.

⁹⁹ Исто, 453–454; Нови, 23. октобар 1648.

¹⁰⁰ Н. Hasandedić, *Hercegovачки vakufi i vakifi*, Anali Husrev-begove biblioteke IX/X (1983), 67. Вакуфи су добровољна верска завештања муслимана. О њиховој појави, као и значају у оријентализацији насеља на османском Балкану видети: Коцић, *Оријентализација материјалне културе на Балкану*, 76–101. Овде је наведена додатна литература.

¹⁰¹ Hafizović, *Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina*, 353

¹⁰² Исто, 333–360.

популацији, имали су на располагању већи број богомоља у односу на муслимане. У области Требиња тек у 18. веку долази до заснивања већег броја вакуфа, који су допринели продору оријенталних форми свакодневице међу њеним становницима. Први велики вакуф био је задужбина Осман-паше Ресулбеговића, настао у првој половини 18. века из чијих се објеката развио град Требиње.¹⁰³

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Дешавања у требињском крају средином 17. века поставила су основ за будући развој овог краја, што је у првом реду оставило последице и на верске односе међу три доминантне конфесионалне групе. У укупном уделу становништва муслимани су остали значајна мањина у односу на друге две верске заједнице. Остварену предност ове две заједнице нису користиле за реализацију својих националних посебности у односу на османску власт, већ су саме биле међу собом конфронтране. Стварање специфичног крајишког друштва, које је обухватило и Требиње, уједно представља његов врхунац, који је народна епика с успехом успела да опева, наглашавајући славу појединих локалних јунака. Требиње је током овог периода остало везано за Херцег Нови, чији су прваци (ајани) утицали на прилике у том крају, протежирајућу себи одане људе. Православно становништво остало је привржено манастиру Требињу који је у том периоду фигурирао као седиште херцеговачке митрополије. У условима погоршаним Кандијским ратом и великим оптерећењима које су османске власти наметнуле хришћанским црквама (православној и католичкој), митрополит Василије Јовановић покушао је да излаз нађе у приближавању Ватикану. У исто време, положај католика настојала је да ојача Конгрегација за пропаганду вере. Политика којом се у случају Требиња руководило из

---

¹⁰³ Хасандедић је забележио да су на подручју касније требињске општине постојали вакуфски објекти у местима Засаду, Мостаћима, Чичеву, Бихову, Придворцима, Горици, Јасену, Ластви, Скочигрму, Гранчареву, Жупи, Горњим Туранима, Брдима, Беговић Кули, Клобуку и Нудолу, али су они каснијег датума; *Hasandedić, Hercegovачki vakufi i vakifi*, 67. Поједина од овде наведених места нису припадала османској нахији Требиње. Упоредити са: *Hafizović, Popis sela i zemlje sandžaka Krka, Klis i Hercegovina*, 333–360.

Дубровника, на чијој се територији налазио управни центар требињско-мрканске бискупије, настојала је да део православних верника преобрати у католике. Те процесе употпунио је Први морејски рат, када се као нова заинтересована страна у решавању херцеговачког питања умешала Аустрија. Додатна поларизација локалног друштва имала је последице у одлуци османских власти, донетој након завршетка рата, о изградњи тврђаве Банвир из које се развило Требиње. Тиме је и оријентализација требињског краја, односно, продор османске материјалне културе, постала интензивнија, чиме је уједно ојачан положај његове муслиманске заједнице.

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД
21000 Нови Сад
Др Зорана Ђинђића 2
www.ff.uns.ac.rs

URL

<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-610-2>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

94(=163.41)(497.6)"14/19"

СРБИ на простору Босне и Херцеговине од XV до XX века : зборник
радова / [главни и одговорни уредник Дејан Микавица]. - Нови Сад :
Филозофски факултет, 2020 (Нови Сад : Сајнос). - 477 стр. ; 24 cm

Доступно и на: <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2020/978-86-6065-610-2>. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-6065-610-2

а) Срби -- Босна и Херцеговина -- 15-20. в.

COBISS.SR-ID 26357769
